

Ministarstvo za
ljudska i manjinska
prava

UMHCG

OPŠTI KOMENTAR BR. 4 (2016)

O pravu na inkluzivno obrazovanje

KARAVAN
O LJUDSKIM
PRAVIMA OSI

Impressum:

Izdavač:

Udruženje mladih sa hendikepom Crne Gore

Za izdavača:

Marina Vujačić

Izvor:

[Committee on the Rights of Persons with Disabilities
General Comments](#)

S engleskog prevele:

Vesna Popov i Anđela Radovanović

Dizajn:

Gavro Kračković

Podgorica, 2020.

I Uvod

1. Osobe s invaliditetom, historijski posmatrane kao primaoci socijalne pomoći, po međunarodnom pravu su sada prepoznate kao nosioci prava, koje zahtijevaju pravo na obrazovanje bez diskriminacije i na osnovu jednakih mogućnosti. Konvencija o pravima djeteta (iz 1989), Svjetska deklaracija o obrazovanju za sve (iz 1990), Standardna pravila o izjednačavanju mogućnosti za osobe s invaliditetom (iz 1993) i Deklaracija iz Salamanke i okvirni principi za akciju (iz 1994), su dokumenti koji sadrže mjere koje svjedoče o rastućoj svijesti i razumijevanju prava osoba s invaliditetom na obrazovanje.

2. Prepoznavanje inkluzije kao ključne za dostizanje prava na obrazovanje je ojačalo u proteklih 30 godina i sadržano je u Konvenciji o pravima osoba s invaliditetom, prvog pravno obavezujućeg instrumenta koji se poziva na koncept kvalitetnog inkluzivnog obrazovanja. Cilj 4 održivog razvoja (Sustainable Development Goal - SDG) takođe afirmiše vrijednosti inkluzivnog, kvalitetnog i pravičnog obrazovanja. Inkluzivno obrazovanje je presudno za postizanje visokog kvaliteta obrazovanja za sve učenike, uključujući i one s invaliditetom, kao i za razvoj inkluzivnih, mirnih i pravednih društava. Nadalje, ima vrlo snažan obrazovni, socijalni i ekonomski značaj. Kao što je navedeno u tematskoj studiji Kancelarije visokog komesara za ljudska prava (OHCHR) o pravima osoba s invaliditetom na obrazovanje, samo inkluzivno obrazovanje može pružiti i kvalitetno obrazovanje i društveni razvoj za osobe s invaliditetom, kao i garanciju univerzalnosti i nediskriminacije u pravu na obrazovanje.^[1]

3. Međutim, uprkos postignutom napretku, Komitet o pravima osoba s invaliditetom je zabrinut što i dalje postoje veliki izazovi. Mnogim milionima osoba s invaliditetom i dalje se uskraćuje pravo na obrazovanje, a za mnogo veći broj, obrazovanje je dostupno samo u okruženjima u kojima su izolovani od svojih vršnjaka i gdje je obrazovanje koje dobijaju slabijeg kvaliteta.

4. Prepreke koje ometaju pristup inkluzivnom obrazovanju za osobe s invaliditetom mogu se pripisati nizu faktora, uključujući:

(a) neuspjeh u razumijevanju ili primjeni modela pristupa invaliditetu zasnovanog na ljudskim pravima u kojem prepreke unutar zajednice i društva, prije nego lična oštećenja, isključuju osobe s invaliditetom;

(b) uporna diskriminacija osoba s invaliditetom, koja uključuje izolaciju onih koji još uvijek žive u institucijama za dugotrajni smještaj i niskih očekivanja od onih koji su u uobičajenom okruženju, što dozvoljava predrasudama i strahu da eskaliraju, i tako ostanu nepromijenjeni;

(c) nedostatak znanja o prirodi i prednostima inkluzivnog i kvalitetnog obrazovanja i različitosti, uključujući i vezu s kompetitivnošću, u učenju za sve; nedostatak uključivanja svih roditelja i nedostatak odgovarajućih reakcija kojima bi se podržali zahtjevi, što vodi do pogrešnih strahova i stereotipa da će inkluzija uzrokovati pogoršanje kvaliteta obrazovanja, ili na drugi način negativno uticati na druge;

(d) nedostatak razvrstanih podataka i istraživanja (i jedno i drugo su potrebni za utvrđivanje odgovornosti i razvoj programa), što usporava razvoj efektivnih politika i intervencija za promociju inkluzivnog i kvalitetnog obrazovanja;

(e) nedostatak političke volje, tehničkog znanja i kapaciteta za sprovođenje prava na inkluzivno obrazovanje, uključujući nedovoljnu edukaciju cjelokupnog nastavnog kadra;

(f) neprimjereni i neadekvatni mehanizmi finansiranja kojima bi se obezbijedio podsticaj i razumne adaptacije za inkluziju učenika i studenata s invaliditetom, međuresorna koordinacija između ministarstava, podrška i održivost;

(g) nedostatak pravnih lijekova i mehanizama za naknadu štete zbog kršenja prava.

5. Države potpisnice Konvencije o pravima osoba s invaliditetom moraju uzeti u obzir temeljne opšte principe Konvencije u svim mjerama preduzetim za sprovođenje inkluzivnog obrazovanja, te moraju osigurati da i proces i ishodi razvoja sistema inkluzivnog obrazovanja, budu u skladu

[1] Vidjeti A/HRC/25/29 i Corr.1, paragrafe 3 i 68.

sa članom 3.

6. Ovaj opšti komentar se odnosi na sve osobe sa stvarnim ili percipiranim invaliditetom.^[2] Komitet prepoznaje da su neke grupe više u opasnosti od isključivanja iz obrazovanja od drugih, kao što su: osobe s intelektualnim invaliditetom ili osobe s višestrukim invaliditetom, osobe s oštećenjem vida i sluha, osobe s autizmom ili osobe s invaliditetom u slučajevima humanitarnih kriznih situacija.

7. U skladu sa članom 4 (paragraf 3), države potpisnice moraju konsultovati i aktivno uključiti osobe s invaliditetom, uključujući i djecu s invaliditetom, preko njihovih reprezentativnih organizacija, u sve aspekte planiranja, primjene, monitoringa i evaluacije politika inkluzivnog obrazovanja. Osobe s invaliditetom, a kada je to prikladno i njihove porodice, moraju biti prepoznate kao partneri, a ne samo kao primaoci obrazovanja.

II Normativni sadržaj člana 24

8. U skladu sa članom 24 (paragraf 1), države potpisnice moraju osigurati ostvarivanje prava osoba s invaliditetom na obrazovanje kroz inkluzivni obrazovni sistem na svim nivoima, uključujući predškolsko, osnovno, srednje i visoko obrazovanje, stručno osposobljavanje i cjeloživotno učenje, vannastavne i društvene aktivnosti, za sve učenike, uključujući osobe s invaliditetom, bez diskriminacije i na ravnopravnim osnovama s drugima.

9. Pravo na inkluzivno obrazovanje podrazumijeva transformaciju kulture, politike i prakse u svim formalnim i neformalnim obrazovnim okruženjima da bi se odgovorilo na različite zahtjeve i identitete pojedinačnih učenika/studenata, uz ulaganje napora za uklanjanje barijera koje ograničavaju mogućnosti. Ovo uključuje i jačanje kapaciteta obrazovnog sistema na način da obuhvati sve učenike i fokusira se na puno i efektivno učešće, pristupačnost, redovno pohađanje nastave i dostignuća svih učenika, posebno onih koji su, iz različitih razloga, isključeni ili u riziku da budu marginalizovani. Inkluzija obuhvata pristup i napredak u visoko kvalitetnom formalnom i neformalnom obrazovanju bez diskriminacije. Inkluzija teži da osposobi zajednice, sisteme i strukture za borbu protiv diskriminacije, uključujući i borbu protiv štetnih stereotipa, prepoznaje različitost, promovise učešće i savladava prepreke za učenje i učešće za sve, fokusirajući se na dobrobit i uspjeh učenika/studenata s invaliditetom. To zahtijeva temeljnu transformaciju obrazovnih sistema kroz zakonodavstvo, politike i mehanizme za finansiranje, upravljanje, dizajniranje, sprovođenje i monitoring obrazovanja.

10. Inkluzivno obrazovanje treba shvatiti kao:

(a) Temeljno ljudsko pravo svih onih koji uče. Naime, obrazovanje je pravo pojedinačne osobe, a ne, u slučaju djece, pravo roditelja ili staratelja. Roditeljske odgovornosti u tom kontekstu su podređene pravima djeteta;

(b) Princip koji vrednuje dobrobit svih učenika/studenata, poštuje njihovo urođeno dostojanstvo i autonomiju, prepoznaje individualne zahtjeve i sposobnosti da se efikasno uključe i doprinose društvu;

(c) Sredstvo za ostvarivanje drugih ljudskih prava. To je glavni način na koji se osobe s invaliditetom mogu izdići iz siromaštva, dobiti sredstva kako bi u potpunosti učestvovala u svojim zajednicama, i zaštitile se od eksploatacije^[3]. To je takođe osnovno sredstvo kroz koje se postižu inkluzivna društva;

(d) Rezultat procesa kontinuirane i proaktivne posvećenosti uklanjanju prepreka koje ometaju pravo na obrazovanje, zajedno s promjenama u kulturi, politici i praksi redovnih škola da se prilagode i efikasno uključe sve učenike.

11. Komitet naglašava važnost prepoznavanja razlike između isključivanja, segregacije, integraci-

2 Član 1 (2) Konvencije o pravima osoba s invaliditetom.

3 Komitet za ekonomska, socijalna i kulturna prava, Opšti komentar br. 13 (iz 1999) o pravu na obrazovanje.

je i inkluzije. Isključivanje se javlja kada su učenici direktno ili indirektno spriječeni ili im je uskraćen pristup obrazovanju u bilo kom obliku. Segregacija podrazumijeva obrazovanje učenika s invaliditetom u posebnim okruženjima kreiranim ili upotrebljavanim za specifično oštećenje ili različita oštećenja, izdvojeno od učenika bez invaliditeta. Integracija je proces smještanja osoba s invaliditetom u postojeće institucije redovnog obrazovanja, uz razumijevanje da osoba može da se prilagodi standardizovanim zahtjevima institucije.^[4] Inkluzija obuhvata proces sistemskih reformi koje uključuju izmjene i modifikacije sadržaja, nastavnih metoda, modela pristupa, struktura i obrazovnih strategija za prevazilaženje barijera s ciljem da svim učenicima odgovarajućeg uzrasta omogući spektar pravednih i participativnih iskustava učenja i okruženje koje najbolje odgovara njihovim zahtjevima i prioritetima. Uvođenje učenika s invaliditetom u redovne razrede bez pratećih strukturalnih promjena, na primjer, organizacije, nastavnog plana i programa i strategija učenja, ne čini inkluziju. Osim toga, integracija automatski ne garantuje prelaz od segregacije na inkluziju.

12. Osnovne karakteristike inkluzivnog obrazovanja su:

(a) Holistički sistemski pristup, po kom nadležna ministarstva imaju obavezu da obezbijede ulaganje sredstava u razvoj inkluzivnog obrazovanja i uvođenje potrebnih izmjena i dopuna u institucionalnoj kulturi, politici i praksama;

(b) Holističko obrazovno okruženje: posvećeno liderstvo obrazovnih institucija je ključno za uvođenje i dostizanje kulture, politika i praksi potrebnih za dostizanje inkluzivnog obrazovanja na svim nivoima i u svim oblastima, uključujući rad i odnose u učionici, sastanke nastavnog osoblja, nadzor nastavnog kadra, savjetodavne usluge, medicinsku njegu, školske izlete, budžetska izdvajanja i interakciju s roditeljima učenika s invaliditetom i bez invaliditeta, kao i, u slučajevima gdje je potrebno, uključenost lokalne zajednice ili šire javnosti;

(c) Holistički pristup osobi: prepoznaje kapacitete svake osobe da uči i postavlja visoka očekivanja za svakog učenika, uključujući i one s invaliditetom. Inkluzivno obrazovanje uključuje fleksibilne kurikulume i nastavne metode prilagođene različitim snagama, potrebama i stilovima učenja. Ovaj pristup podrazumijeva pružanje podrške, razumnih adaptacija i rane intervencije na način da svi koji uče mogu ostvariti svoj puni potencijal. Prilikom planiranja nastavnih aktivnosti, fokus je na kapacitetima i težnjama onih koji uče, umjesto na sadržaju. Holistički pristup osobi teži prestanku segregacije u obrazovnim okruženjima kroz osiguravanje inkluzivne nastave u učionici u pristupačnim okruženjima za učenje uz odgovarajuću podršku. Obrazovni sistem treba da obezbijedi personalizovani obrazovni odgovor, umjesto da očekuje od učenika da se ukllope u sistem;

(d) Podržano nastavno osoblje: svi učitelji, nastavnici i ostalo osoblje dobijaju obrazovanje i obuku za sticanje osnovnih vrijednosti i kompetencija za prilagođavanje inkluzivnog obrazovnog okruženja, uključujući i obrazovanje i obuku nastavnog osoblja s invaliditetom. Inkluzivna kultura obezbjeđuje pristupačno i podržavajuće okruženje koje ohrabruje saradnički rad, interakciju i rješavanje problema;

(e) Poštovanje i vrednovanje različitosti: svi članovi obrazovne zajednice su jednako prihvaćeni i poštovani, bez obzira na invaliditet, rasnu pripadnost, boju kože, pol, jezik, jezičku kulturu, religiju, političko i drugo mišljenje, nacionalno, etničko, starosjedilačko ili socijalno porijeklo, imovinski status, rođenje, starosnu dob ili bilo koje drugo lično svojstvo. Svi učenici treba da se osjećaju vrednovano, poštovano, uključeno i da se njihovo mišljenje sluša. Postoje efikasne mjere za sprečavanje nasilja i zlostavljanja. Inkluzija podrazumijeva individualizovani pristup učenicima;

(f) Prijateljsko okruženje za učenje: inkluzivna obrazovna okruženja su pristupačna okruženja u kojima se učenici osjećaju sigurno, podržano, podstaknuto i omogućeno da izraze svoje mišljenje, uz jak fokus na uključivanje učenika u kreiranje pozitivne školske atmosfere. Prepoznaje se važnost vršnjačke podrške u učenju, izgradnji pozitivnih veza, prijateljstva i prihvatanja;

(g) Efektivna tranzicija: učenicima s invaliditetom pruža se podrška da bi se osigurala efektivna tranzicija od škole do stručnog ili visokog obrazovanja, i, u krajnjem, do zaposlenja. Kapaciteti i

4 Vidjeti A/HRC/25/29 i Corr.1, paragraf 4, i Fond ujedinjenih nacija za djecu (UNICEF), *Pravo djece s invaliditetom na obrazovanje: pristup inkluzivnom obrazovanju zasnovan na pravima* (Ženeva, 2012).

samopouzdanje učenika se razvijaju i pružaju im se razumne adaptacije, prema njima se odnosi ravnopravno prilikom ocjenjivanja i ispitivanja, i njihovi kapaciteti i dostignuća se prepoznaju na jednakim osnovama s drugima;

(h) Prepoznavanje partnerstava: udruženja nastavnika/profesora, učenika, osoba s invaliditetom, školski odbori, udruženja roditelja i nastavnika, i slične formalne i neformalne grupe se ohrabruju da poboljšaju razumijevanje i znanje o invaliditetu. Uključivanje roditelja i staratelja i zajednice se vidi kao prednost koja doprinosi resursima i snagom. Veza između obrazovnog okruženja i šire zajednice treba biti prepoznata kao put prema inkluzivnom društvu.

(i) Monitoring: kao kontinuirani proces, inkluzivno obrazovanje mora biti redovno praćeno i vrednovano da bi se osiguralo sprečavanje segregacije i integracije na formalnom ili neformalnom nivou. U skladu sa članom 33, monitoring treba da uključuje osobe s invaliditetom, uključujući i djecu s invaliditetom i osobe s većim zahtjevima za podršku, preko njihovih rerezentativnih organizacija, kao i roditelje i staratelje djece s invaliditetom gdje je to potrebno. Indikatori za procjenu inkluzivnosti u odnosu na invaliditet se moraju razviti i koristiti na način usklađen s Agendom održivog razvoja do 2030.

13. U skladu s UNESCO Konvencijom protiv diskriminacije u obrazovanju, a sa svrhom sprovođenja člana 24, paragraf 1, Konvencije o pravima osoba s invaliditetom, potvrđuje se da države potpisnice moraju obezbijediti pravo na obrazovanje bez diskriminacije i na osnovu jednakih mogućnosti. Države potpisnice moraju zabraniti diskriminaciju po osnovu invaliditeta i garantovati svim osobama s invaliditetom jednaku i djelotvoranu zaštitu od diskriminacije po svim osnovima. Osobe s invaliditetom mogu doživjeti interseksijsku diskriminaciju po osnovu invaliditeta, roda, religije, pravnog statusa, etničke pripadnosti, starosne dobi, seksualne orijentacije ili jezika. Osim toga, roditelji, braća i sestre, te ostala rodbina takođe mogu doživjeti diskriminaciju po osnovu njihove povezanosti s osobom s invaliditetom. Mjere potrebne za reagovanje na sve oblike diskriminacije uključuju identifikaciju i uklanjanje pravnih, fizičkih, komunikacijskih i jezičkih, društvenih, finansijskih i barijera u stavovima unutar obrazovnih institucija i zajednice. Pravo na nediskriminaciju uključuje pravo na nesegregaciju kao i na obezbjeđivanje razumnih adaptacija i ono se mora shvatiti u kontekstu obaveze da se obezbijedi pristupačno okruženje za učenje i razumne adaptacije.

14. Situacije oružanih sukoba, humanitarnih kriza i prirodnih katastrofa nesrazmjerno utiču na pravo na inkluzivno obrazovanje. Države potpisnice treba da usvoje inkluzivne strategije za smanjenje rizika od katastrofa za sveobuhvatnu sigurnost i bezbjednost škola u hitnim slučajevima, a koje će biti prilagođene učenicima s invaliditetom. Privremena okruženja za učenje u takvim situacijama moraju osigurati pravo osoba, a naročito djece s invaliditetom, na obrazovanje na jednakim osnovama s drugima. Ona moraju uključiti pristupačne obrazovne materijale, školske prostorije, savjetovanje i pristup obuci na lokalnom znakovnom jeziku za učenike s oštećenjem sluha. U skladu sa članom 11 Konvencije o pravima osoba s invaliditetom, imajući na umu povećani rizik od seksualnog nasilja u takvim okruženjima, moraju se preduzeti mjere kako bi se osiguralo da su okruženja za učenje sigurna i pristupačna za žene i djevojčice s invaliditetom. Učenicima s invaliditetom se ne smije uskratiti pristup obrazovnim ustanovama zbog toga što bi njihova evakuacija u hitnim situacijama bila nemoguća i moraju se obezbijediti razumne adaptacije.

15. Za sprovođenje člana 24, paragraf 1 (a), i u skladu s Univerzalnom deklaracijom o ljudskim pravima, Međunarodnim sporazumom o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima i Konvencijom o pravima djeteta, obrazovanje mora biti usmjereno na puni razvoj ljudskih potencijala i osjećaja dostojanstva i samopoštovanja, i jačati poštovanje ljudskih prava i ljudske različitosti. Države potpisnice moraju osigurati da je obrazovanje usklađeno s ciljevima Međunarodnog sporazuma o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima kako se tumači u svijetlu Svjetske deklaracije o obrazovanju za sve (član 1), Konvencije o pravima djeteta (član 29 (1)), Bečke deklaracije i Programa akcije (Prvi dio, paragraf 33 i drugi dio, paragraf 80) i Plana akcije za dekadu Ujedinjenih nacija za obrazovanje o ljudskim pravima (paragraf 2). Ovi tekstovi uključuju i dodatne elemente

kao što su pozivanje na rodnu ravnopravnost i poštovanje životne sredine⁵. Obezbjedivanje prava na obrazovanje je stvar pristupa, kao i sadržaja, i napore treba usmjeriti na široki raspon vrijednosti, uključujući i razumijevanje i toleranciju⁶. Inkluzivno obrazovanje mora biti usmjereno ka promovisanju uzajamnog poštovanja i vrijednosti svih osoba, kao i na izgradnju obrazovnih okruženja u kojima pristup učenju, kultura obrazovne ustanove i sam nastavni plan i program odražavaju vrijednost različitosti.

16. Za sprovođenje člana 24, paragraf 1 (b), obrazovanje mora biti usmjereno na razvoj ličnosti, talenata i kreativnosti osoba s invaliditetom, kao i njihovih mentalnih, fizičkih i komunikacijskih sposobnosti u najvećoj mogućoj mjeri. Obrazovanje osoba s invaliditetom se previše često fokusira na pristup zasnovan na nedostacima, na njihovo stvarno ili percipirano oštećenje, i na ograničavanje mogućnosti prema unaprijed definisanim i negativnim pretpostavkama o njihovom potencijalu. Države potpisnice moraju podržati stvaranje mogućnosti zasnovanih na jedinstvenim snagama i talentima svakog pojedinca s invaliditetom.

17. Za sprovođenje člana 24, paragraf 1 (c), ciljevi obrazovanja moraju biti usmjereni na omogućavanje osobama s invaliditetom da u potpunosti i učinkovito učestvuju u slobodnom društvu. Član 23, paragraf 3, Konvencije o pravima djeteta naglašava da, što se tiče djece s invaliditetom, pomoć im se mora pružiti kako bi se osiguralo da imaju djelotvoran pristup obrazovanju na način koji doprinosi i omogućava punu integraciju u zajednicu i lični razvoj. Države potpisnice moraju prepoznati da su individualna podrška i razumna adaptacija prioritetna pitanja i da trebaju biti besplatne na svim obaveznim nivoima obrazovanja.

18. Za sprovođenje paragrafa 2 (a), isključivanje osoba s invaliditetom iz opšteg – redovnog obrazovnog sistema treba da se zabrani, uključujući sve zakonske ili regulatorne odredbe koje ograničavaju njihovo uključivanje na osnovu njihovog oštećenja ili stepena oštećenja, kao što je uslovljavanje njihove inkluzije u mjeri u kojoj to dozvoljava potencijal pojedinca, odnosno pozivajući se na nesrazmjerni i pretjerani teret kako bi izbjegli obavezu obezbjeđivanja razumnih adaptacija. Opšte obrazovanje znači sva redovna okruženja za učenje i odjeljenja za obrazovanje. Direktno isključivanje bi značilo da se neki učenici klasifikuju kao „nesposobni za obrazovanje“, i da zato ne ispunjavaju uslove za pristup obrazovanju. Indirektno isključivanje bi značilo postavljanje zahtjeva da učenik s invaliditetom prođe test koji polažu svi ostali učenici kao uslov za upis u školu, ali bez obezbjeđivanja razumnih adaptacija i podrške.

19. Za sprovođenje člana 4, paragraf 1 (b) Konvencije, države potpisnice treba da preduzmu sve odgovarajuće mjere, uključujući zakonodavne, u svrhu modifikacije ili ukidanja postojećih zakona, propisa, običaja i praksi koji predstavljaju diskriminaciju osoba s invaliditetom i kojima se krši član 24. Gdje je potrebno, diskriminatorne zakone, propise, običaje i prakse treba ukinuti ili izmijeniti na sistematski način i unutar dogovorenih vremenskih rokova.

20. Za realizaciju člana 24, paragrafa 2 (b), zahtijeva se da osobe s invaliditetom mogu pristupiti inkluzivnom, kvalitetnom i besplatnom osnovnom i srednjem obrazovanju, te da im se osigura nesmetan prelaz između ova dva stepena obrazovanja, na ravnopravnim osnovima s drugima, u zajednicama u kojima žive. Komitet se oslanja na preporuke Komiteta za ekonomska, socijalna i kulturna prava koji kaže da kako bi ispunio tu obavezu, obrazovni sistem mora sadržati četiri sljedeće međusobno povezane karakteristike: dostupnost, pristupačnost, prihvatljivost i prilagodljivost⁷.

---

5 Komitet o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, Opšti komentar br. 13.

6 Komitet o pravima djeteta, Opšti komentar br. 1 (iz 2001) o ciljevima obrazovanja.

7 Komitet o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, Opšti komentar br. 13.

Dostupnost

21. Javne i privatne obrazovne institucije i programi obrazovanja moraju postojati u dovoljnom broju i biti zadovoljavajućeg kvaliteta. Države potpisnice moraju garantovati široku dostupnost mjesta za obrazovanje za osobe s invaliditetom na svim nivoima širom zajednice.

Pristupačnost

22. U skladu sa članom 9 Konvencije i Opštim komentarom br. 2 Komiteta (iz 2004) o pristupačnosti, obrazovne institucije i programi moraju biti pristupačni svima, bez diskriminacije. Cjelokupni obrazovni sistem mora biti pristupačan, uključujući objekte, informacije i komunikaciju (koja obuhvata FM asistivne tehnologije), obrazovne programe, nastavne materijale, nastavne metode, ocjenjivanje, jezičku podršku i usluge podrške. Okruženje učenika s invaliditetom mora biti osmišljeno kako bi podsticalo inkluziju i garantovalo im jednakost tokom trajanja obrazovanja⁸. Na primjer, školski prevoz, voda i sanitarni uslovi (uključujući higijenske i sanitarne čvorove), školske kafeterije, prostori za rekreaciju moraju biti inkluzivni, pristupačni i bezbjedni. Države potpisnice se moraju obavezati na brzo uvođenje univerzalnog dizajna. Države potpisnice treba da zabrane i sankcionišu izgradnju svake buduće obrazovne infrastrukture koja nije pristupačna, zajedno s uspostavljanjem djelotvornog mehanizma za monitoring i vremenskog okvira u kojem će se sve postojeće obrazovne ustanove učiniti pristupačnim. Države potpisnice se takođe moraju obavezati na obezbjeđivanje razumnih adaptacija u obrazovnim okruženjima, kada je to potrebno. Pristup zasnovan na univerzalnom dizajnu ne isključuje obezbjeđivanje asistivnih tehnologija, aplikacija i softvera za one učenike s invaliditetom kojima su potrebni. Pristupačnost je dinamičan koncept i njegova primjena zahtijeva periodična regulativna i tehnička prilagođavanja. Države potpisnice moraju osigurati da brzi razvoj inovacija i novih tehnologija dizajniranih da bi se unaprijedilo učenje bude pristupačan svim učenicima, uključujući i one s invaliditetom.

23. Komitet naglašava rasprostranjen nedostatak udžbenika i nastavnih materijala u pristupačnim formatima i jeziku, uključujući znakovni jezik. Države potpisnice moraju ulagati na vrijeme u razvoj udžbenika i nastavnih materijala štampanih crnim tiskom, na Brajevom pismu ili u digitalnim formatima, uključujući i kroz korišćenje inovativnih tehnologija. Države potpisnice bi takođe trebalo da uzmu u obzir i razvoj standarda i smjernica za pretvaranje štampanih materijala u pristupačne formate i jezike, čineći pristupačnost centralnim aspektom nabavki u oblasti obrazovanja. Komitet podsjeća na hitnost ratifikacije i sprovođenja Marakeškog sporazuma za olakšavanje pristupa štampanim djelima za osobe s djelimičnim ili potpunim oštećenjem vida ili osobe s drugim poteškoćama u korišćenju štampanih materijala.

24. Pristupačnost zahtijeva da obrazovanje na svim nivoima bude priuštivo za učenike s invaliditetom. Razumne adaptacije ne treba da podrazumijevaju i dodatne troškove za učenike s invaliditetom. Obavezno, kvalitetno, besplatno i pristupačno osnovno obrazovanje je neodložna obaveza. U skladu s Agendom za održivi razvoj do 2030, države potpisnice moraju postepeno usvajati mjere kako bi se osiguralo da sva djeca, uključujući i djeca s invaliditetom, završe besplatno, ravnopravno i kvalitetno srednje obrazovanje, te moraju osigurati jednak pristup za sve žene i muškarce s invaliditetom kvalitetnom tehničkom, stručnom i visokom obrazovanju, uključujući univerzitsko, kao i cjeloživotnom učenju. Države potpisnice moraju osigurati da osobe s invaliditetom imaju pristup obrazovanju kako u javnim tako i u privatnim akademskim institucijama na ravnopravnim osnovama s drugima.

8 Komitet o pravima osoba s invaliditetom, Opšti komentar br. 2.

Prihvatljivost

25. Prihvatljivost podrazumijeva obavezu dizajna i realizacije svih objekata, dobara i usluga u oblasti obrazovanja na način da se u potpunosti uzimaju u obzir i poštuju zahtjevi, kultura, stavovi i jezik osoba s invaliditetom. Forma i sadržina obrazovanja koje se pruža moraju biti prihvatljivi za sve. Države potpisnice moraju usvojiti mjere afirmativne akcije da bi se obezbijedilo da je obrazovanje kvalitetno za sve^[9]. Inkluzija i kvalitet su recipročni: inkluzivni pristup može značajno doprinijeti kvalitetu obrazovanja.

Prilagodljivost

26. Komitet ohrabruje države potpisnice da usvoje univezalni dizajn za učenje, koji se sastoji od seta principa koji obezbjeđuju nastavnom i ostalom osoblju strukturu za stvaranje prilagodljivog okruženja za učenje i načine izlaganja nastavnog materijala tako da on odgovori na različite potrebe svakog učenika. On prepoznaje da svaki učenik uči na jedinstven način i uključuje: kreiranje fleksibilnih načina učenja, stvaranje podsticajnog okruženja u učionici; održavanje visokih ciljeva za sve učenike uz pronalaženje različitih načina za dostizanje tih ciljeva; jačanje nastavnog osoblja da na drugačiji način percipira svoj rad; i usmjerenost na ishode učenja za sve, uključujući i osobe s invaliditetom. Nastavni plan i program mora biti osmišljen, kreiran i sproveden tako da odgovori na potrebe svakog učenika i da im se prilagodi, te da pruži odgovarajući obrazovni odgovor. Standardizovano ocjenjivanje mora biti zamijenjeno fleksibilnim i višestrukim modelima provjere znanja i prepoznavanja pojedinačnog napretka prema širim ciljevima koji obezbjeđuju alternativne načine učenja.

27. U skladu sa članom 24, paragraf 2 (b), osobe s invaliditetom treba da pohađaju osnovne i srednje škole u zajednicama u kojima žive. Učenici ne trebaju biti odvojeni od kuće. Obrazovno okruženje mora biti na bezbjednoj fizičkoj udaljenosti za osobe s invaliditetom, uključujući i bezbjedan i pristupačan prevoz, ili pristupačnost putem informaciono-komunikacionih tehnologija. Međutim, države potpisnice treba da izbjegavaju da se isključivo oslanjaju na tehnologiju kao na zamjenu za direktno uključivanje učenika s invaliditetom i interakciju s nastavnim kadrom i uzorima koje nalaze u okviru obrazovnog okruženja. Aktivno učešće s drugim učenicima, uključujući i braću i sestre učenika s invaliditetom, je važna komponenta prava na inkluzivno obrazovanje.

28. U skladu sa članom 24, paragraf 2 (c), države potpisnice treba da osiguraju razumne adaptacije za pojedine učenike kako bi im se omogućio pristup obrazovanju, na jednakim osnovama s drugima. "Razumnost" se shvata kao rezultat kontekstualnog testa koji uključuje analizu relevantnosti i efikasnosti adaptacije, i očekivanog cilja borbe protiv diskriminacije. Dostupnost sredstava i finansijske implikacije se prepoznaju prilikom procjene nesrazmjernog tereta. Dužnost obezbjeđivanja razumne adaptacije je sprovodiva od trenutka podnošenja zahtjeva za istu^[10]. Politike koje obavezuju na razumne adaptacije se moraju usvojiti na nacionalnom, lokalnom i na nivou obrazovnih institucija, kao i na svim nivoima obrazovanja. Mjera u kojoj će razumne adaptacije biti obezbjeđene treba se razmotriti u svijetlu cjelokupne obaveze da se razvije inkluzivan obrazovni sistem, uz maksimalno korišćenje postojećih resursa i razvoj novih. Korišćenje nedostatka resursa i finansijske krize kao opravdanja za neuspjeh napretka ka inkluzivnom obrazovanju, predstavlja kršenje člana 24.

29. Komitet ponovo ističe razliku između dužnosti obezbjeđivanja opšte pristupačnosti i obaveze obezbjeđivanja razumnih adaptacija.^[11] Pristupačnost je od koristi za grupe stanovništva, a zasniva se na skupu standarda koji se sprovode postepeno. Nesrazmjernost ili pretjerani teret se

9 Komitet o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, Opšti komentar br. 13.

10 Komitet o pravima osoba s invaliditetom, Opšti komentar br. 2.

11 Ibid.

ne mogu navoditi kao argument u odbrani neuspjeha obezbjeđivanja pristupačnosti. Razumne adaptacije se odnose na pojedinca i komplementarna su dužnosti obezbjeđivanja pristupačnosti. Pojedinaac može legitimno tražiti mjere razumne adaptacije, čak i ako je država ispunila svoje dužnosti obezbjeđivanja pristupačnosti.

30. Definicija onog što je srazmjerno će nužno varirati u zavisnosti od konteksta. Dostupnost adaptacije treba da uzme u obzir poštujući veći fond obrazovnih resursa dostupnih u sistemu obrazovanja, ne ograničavajući se na resurse koji su dostupni u relevantnoj akademskoj ustanovi, stoga bi u sistemu trebalo omogućiti prenos sredstava. Ne postoji "jedna veličina odgovora svima" kao formula za razumne adaptacije, jer više učenika s istim oštećenjem može zahtijevati različite adaptacije. Adaptacije mogu uključiti: promjenu lokacije razreda ili časa, obezbjeđivanje različitih oblika komunikacije u razredu, štampu s uvećanim fontom, materijal i/ili predmete na znakovnom jeziku i obezbjeđivanje svih materijala u alternativnom formatu, obezbjeđujući učenicima podršku nekog ko pravi bilješke, prevodioca ili tumača ili dozvoljavajući učenicima da koriste asistivne tehnologije u učenju i prilikom ocjenjivanja znanja. Obezbeđivanje nematerijalnih adaptacija, kao što su dopuštanje više vremena, smanjenje nivoa pozadinske buke (osjetljivost na senzornu prezasićenost), upotreba alternativnih metoda vrednovanja znanja ili zamjena elemenata nastavnog plana i programa alternativnim elementima, takođe treba biti uzeta u obzir. Da bi se osiguralo da su prilagođavanja u skladu sa zahtjevima, voljom, željama i izborom učenika i da ga ustanova koja je pružalac može obezbijediti, tijela nadležna za obrazovanje, pružaoци usluga, akademske institucije, učenici/studenti s invaliditetom, a zavisno od njihovog uzrasta i sposobnosti, ako je potrebno, i njihovi roditelji, staratelji ili drugi članovi porodice, moraju međusobno komunicirati. Obezbeđivanje razumnih adaptacija ne mora biti uslovljeno medicinskom dijagnozom oštećenja i umjesto toga treba da se zasniva na procjeni društvenih prepreka za obrazovanje.

31. Uskraćivanje razumnih adaptacija predstavlja diskriminaciju, a dužnost obezbjeđivanja razumnog prilagođavanja neposredno je primjenjiva i ne podliježe progresivnoj realizaciji. Države potpisnice moraju osigurati postojanje nezavisnih sistema za monitoring primjerenosti i djelotvornosti adaptacija i obezbijediti sigurne, blagovremene i pristupačne mehanizme za pravnu zaštitu ili naknadu štete kad učenici s invaliditetom, i ako je relevantno, njihove porodice, smatraju da im nije pružena adekvatna podrška ili su doživjeli diskriminaciju. Mjere za zaštitu žrtava diskriminacije od viktimizacije tokom procesa naknade štete su od presudne važnosti.

32. Da bi se sproveo član 24, paragraf 2 (d) učenici s invaliditetom treba da imaju pravo na podršku koja im je potrebna kako bi se olakšalo njihovo efikasno obrazovanje i omogućilo im se da ispune svoj potencijal na jednakim osnovima s drugima. Podrška u smislu opšte dostupnosti usluga i sadržaja unutar obrazovnog sistema treba da osigura da su učenici s invaliditetom u mogućnosti da ispune svoj potencijal u najvećoj mogućoj mjeri, uključujući, na primjer, obezbjeđivanje dovoljno obučenog nastavnog kadra, školskih savjetnika, psihologa i drugih relevantnih stručnjaka u oblasti zdravstvenih i socijalnih usluga, kao i pristup stipendijama i finansijskim sredstvima.

33. Da bi se sproveo član 24, paragraf 2 (e), adekvatna, kontinuirana i personalizovana podrška treba da se pruža direktno. Komitet naglašava potrebu za obezbjeđivanjem individualizovanih obrazovnih planova, koji mogu prepoznati potrebne razumne adaptacije i specifičnu podršku koja je potrebna pojedinačnom učeniku, uključujući i obezbjeđivanje pomagala, specifičnih nastavnih materijala u alternativnim/pristupačnim formatima, načinima i sredstvima komunikacije, i komunikacijska pomagala i asistivne i informacione tehnologije. Podršku takođe može predstavljati i kvalifikovani asistent u nastavi, bilo zajednički ili na jedan-na-jedan osnovu, zavisno od potreba učenika. Individualizovani obrazovni planovi moraju se baviti i prelazom koje učenici doživljavaju kad dolaze iz segregiranih sredina u redovno okruženje, kao i prilikom prelaza između različitih nivoa obrazovanja. Potrebno je redovno vršiti monitoring i evaluaciju efikasnosti tih planova uz direktno uključivanje učenika o kojem se radi. Priroda obezbjeđivanja podrške mora se odrediti u saradnji s učenikom, zajedno, prema potrebi, s roditeljima, starateljima ili trećim osobama. Učenik mora imati pristup mehanizmima žalbe ako podrška nije dostupna ili je neadekvatna.

34. Sve mjere podrške koje se pružaju moraju biti u skladu s ciljem inkluzije. Samim tim, one moraju biti osmišljene za jačanje mogućnosti za učenike s invaliditetom da učestvuju u aktivnostima u

učionici i izvan škole zajedno sa svojim vršnjacima, a ne da ih marginalizuju.

35. U vezi sa članom 24, paragraf 3, mnoge države potpisnice ne uspijevaju da naprave odgovarajuće uslove za osobe s invaliditetom, posebno za osobe s autizmom, osobe koje imaju oštećenja koja im otežavaju komunikaciju i osobe sa senzornim invaliditetom, da steknu životne, jezičke i socijalne vještine neophodne za učešće u obrazovanju i unutar svojih zajednica:

(a) Učenici s potpunim i djelimičnim oštećenjem vida moraju dobiti priliku da nauče Brajevo pismo, alternativno pismo, augmentativne i alternativne načine, sredstva i formate komunikacije kao i vještine orijentacije i kretanja. Potrebno je podržati ulaganja u pristup odgovarajućoj tehnologiji i alternativnim sistemima komunikacije kako bi se olakšalo učenje. Treba uvesti i podsticati vršnjačku podršku i mentorstvo;

(b) Učenici s potpunim i djelimičnim oštećenjem sluha moraju dobiti priliku da nauče znakovni jezik, i potrebno je preduzeti mjere kojima se priznaje i promovira jezički identitet zajednice osoba s oštećenjem sluha. Komitet skreće pažnju državama na UNESCO Konvenciju protiv diskriminacije u obrazovanju kojom se utvrđuje pravo djece na nastavu na svom jeziku, i podsjeća države potpisnice na član 30 (4) Konvencije o pravima osoba s invaliditetom koji propisuje da osobe s invaliditetom imaju pravo, na ravnopravnim osnovama s drugima, na priznavanje i podršku njihovog specifičnog kulturnog i jezičkoga identiteta, uključujući znakovni jezik i kulturu osoba s oštećenjem sluha. Osim toga, učenici s djelimičnim oštećenjem sluha moraju imati pristup kvalitetnim uslugama govorne terapije, tehnologiji induktivne petlje i titlovanom materijalu;

(c) Učenici s oštećenjem vida, sluha ili sluha i vida moraju dobiti obrazovanje u najprikladnijim jezicima i oblicima komunikacije za pojedinca, u sredinama koje maksimalno povećavaju lični, akademski i društveni razvoj unutar i izvan formalnog školskog okruženja. Komitet naglašava da države potpisnice moraju osigurati potrebnu podršku, uključujući sredstva, asistivne tehnologije i sticanje vještina orijentacije i kretanja kako bi ovakvo inkluzivno okruženje moglo da postoji;

(d) Učenicima s oštećenjima koja otežavaju komunikaciju mora biti pružena mogućnost da se izraze i nauče koristiti alternativnu ili augmentativnu komunikaciju. To može uključivati, ali se ne ograničava na, obezbjeđivanje znakovnog jezika, jednostavna ili visoko razvijena tehnološka komunikaciona pomagala kao što su tableti s govornom funkcijom, komunikaciona pomagala s glasovnom opcijom ili komunikacijske knjige. Države potpisnice moraju ulagati u razvoj ekspertize, tehnologija i usluga u cilju promocije pristupa odgovarajućim tehnologijama i alternativnim komunikacionim sistemima kako bi se olakšalo učenje;

(e) Učenici koji se suočavaju s barijerama u socijalnoj komunikaciji moraju biti podržani kroz prilagođavanja organizacije nastave, uključujući rad u parovima, vršnjačko obučavanje, sjedjenje blizu nastavnog kadra i stvaranje strukturiranog i predvidljivog okruženja;

(f) Učenicima s intelektualnim oštećenjima moraju se obezbijediti konkretni, vidljivi /vizuelni i materijali u lako čitljivom formatu za nastavu i učenje, u sigurnom, mirnom i strukturiranom okruženju, usmjeravajući se na razvoj kapaciteta koji će najbolje pripremiti učenika za samostalni život i stručni kontekst. Države potpisnice moraju ulagati u inkluzivne interaktivne učionice u kojima će se koristiti alternativne nastavne strategije i metode ocjenjivanja.

36. Da bi se sproveo član 24, paragraf 4, od država potpisnica se traži da preduzmu odgovarajuće mjere za zapošljavanje administrativnog, nastavnog i nenastavnog kadra s vještinama za djelotvoran rad u inkluzivnom obrazovnom okruženju, koji je kvalifikovan za upotrebu znakovnog jezika i/ili Brajevog pisma i vještine orijentacije i kretanja. Adekvatan broj kvalifikovanog i posvećenog školskog kadra je ključ za uvođenje i održivost inkluzivnog obrazovanja. Nedostatak razumijevanja i kapaciteta i dalje ostaje značajna barijera za inkluziju. Države potpisnice moraju osigurati da je sav nastavni kadar obučen za inkluzivno obrazovanje i da je obuka kadra u skladu s modelom pristupa invaliditetu zasnovanom na ljudskim pravima.

37. Države potpisnice moraju davati podršku i ulagati u zapošljavanje i kontinuiranu edukaciju nastavnog kadra s invaliditetom. To uključuje uklanjanje svake zakonske ili političke barijere koja zahtijeva od kandidata da ispune određene kriterijume medicinske podobnosti, kao i obezbjeđivanje razumnih adaptacija za njihovo učešće kao nastavnika. Njihovo prisustvo će služiti za promociju jednakih prava osoba s invaliditetom u nastavničkoj profesiji, oni će donijeti jedinstvenu stručnost i vještine u okruženju za učenje, doprinijeti uklanjanju barijera i služiti kao važni uzori.

38. Da bi član 4, paragraf 5, mogao da se sprovodi države potpisnice moraju osigurati da osobe s invaliditetom mogu pristupiti opštem visokom obrazovanju, stručnom obrazovanju, obrazovanju odraslih i cjeloživotnom učenju, bez diskriminacije i na jednakim osnovama s drugima. Prepreke u stavovima, fizičke, jezičke, komunikacijske, finansijske, pravne i druge prepreke za obrazovanje na ovim nivoima moraju biti prepoznate i uklonjene kako bi se svima osigurao jednak pristup. Razumne adaptacije se moraju obezbijediti da bi se osiguralo da se osobe s invaliditetom ne suočavaju s diskriminacijom. Države potpisnice moraju razmotriti preduzimanje mjera afirmativne akcije u visokom obrazovanju u korist studenata s invaliditetom.

III Obaveze država potpisnica

39. Države potpisnice treba da poštuju, štite i ispunjavaju svaku od temeljnih karakteristika prava na inkluzivno obrazovanje: dostupnost, pristupačnost, prihvatljivost, prilagodljivost. Obaveza poštovanja zahtijeva izbjegavanje mjera koje ometaju uživanje prava, poput zakona koji isključuju određenu djecu s invaliditetom iz obrazovanja, ili uskraćivanje pristupačnosti ili razumnih adaptacija. Obaveza zaštite zahtijeva preduzimanje mjera koje sprečavaju treće strane da ometaju uživanje prava, na primjer, u slučajevima kada roditelji odbijaju da šalju djevojčice s invaliditetom u školu, ili kada privatne institucije odbijaju da upišu osobe s invaliditetom zbog njihovog oštećenja. Obaveza ispunjavanja zahtijeva preduzimanje mjera koje omogućavaju i pomažu osobama s invaliditetom da uživaju pravo na obrazovanje, na primjer, da su obrazovne institucije pristupačne i da su obrazovni sistemi adekvatno prilagođeni kroz posjedovanje sredstava i usluga.

40. Član 4 (2) zahtijeva da države potpisnice preduzimaju mjere do maksimuma svojih raspoloživih resursa koji se tiču ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava, i, gdje je to potrebno, unutar okvira međunarodne saradnje, u cilju progresivnog postizanja potpune realizacije tih prava. Progresivna realizacija znači da države potpisnice imaju specifičnu i kontinuiranu obavezu da se kreću što je brže i djelotvornije moguće ka punoj realizaciji člana 24.^[12] Ovo nije kompatibilno s postojećim sistemima obrazovanja: redovnim i specijalnim/segregiranim. Progresivna realizacija se mora sagledavati u skladu s cjelokupnim ciljem Konvencije da se utvrdi jasna obaveza za države potpisnice u vezi s punim ostvarivanjem pomenutih prava. Slično tome, države potpisnice se podstiču da redefinišu budžetska izdvajanja za obrazovanje, uključujući prenos dijela budžeta na razvoj inkluzivnog obrazovanja. Sve namjerne retrogradne mjere u tom smislu ne smiju nesrazmjerno pogađati učenike s invaliditetom na bilo kom nivou obrazovanja.^[13] One moraju biti samo privremena mjera ograničena na period krize, moraju biti nužne i srazmjerne, ne smiju biti diskriminatorne i moraju sadržavati sve moguće mjere za ublažavanje nejednakosti.^[14]

41. Progresivna realizacija ne dovodi u pitanje one obaveze koje se mogu odmah sprovesti. Kako stoji u Opštem komentaru br. 3 Komiteta za ekonomska, socijalna i kulturna prava (iz 1990) o prirodi obaveza država potpisnica, države potpisnice imaju minimalnu osnovnu obavezu da osiguraju zadovoljstvo, u najmanju ruku, minimalnog suštinskog nivoa svakog aspekta prava na obrazovanje.^[15] Stoga države potpisnice moraju sprovesti sljedeća osnovna prava s trenutnim dejstvom:

(a) Nediskriminacija u svim aspektima obrazovanja koja obuhvata sve međunarodno zabranjene osnove diskriminacije. Države potpisnice moraju osigurati neisključivanje osoba s invaliditetom iz

12 Vidjeti Komitet o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, Opšti komentar br. 3 (iz 1990) o prirodi obaveza država potpisnica, paragraf 9.

13 Ibid.

14 Pismo datirano 16. 5. 2012. od strane predsjedavajućeg Komiteta za ekonomska, socijalna i kulturna prava upućeno državana potpisnicama Međunarodnog pakta o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima.

15 Komitet o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, Opšti komentar br. 3.

obrazovanja i eliminirati strukturne nedostatke kako bi se postiglo djelotvorno učešće i jednakost za sve osobe s invaliditetom. Moraju preduzeti hitne korake kako bi uklonile sve pravne, administrativne i druge oblike diskriminacije koji ometaju pravo na pristup inkluzivnom obrazovanju. Usvajanje mjera afirmativne akcije ne predstavlja kršenje prava na nediskriminaciju u vezi s obrazovanjem, sve dok takve mjere ne prouzrokuju držanje nejednakih ili odvojenih standarda za različite grupe;

(b) Razumne adaptacije kako bi se osigurala uključenost osoba s invaliditetom u obrazovanje. Propuštanje obezbjeđivanja razumnih adaptacija predstavlja diskriminaciju po osnovu invaliditeta;

(c) Obavezno, besplatno osnovno obrazovanje koje je dostupno za sve. Države potpisnice moraju preuzeti sve odgovarajuće mjere kako bi garantovale ovo pravo, na osnovu inkluzije, za svu djecu i mlade s invaliditetom. Komitet poziva države potpisnice da obezbijede pristup i završavanje kvalitetnog obrazovanja za svu djecu i mlade, za najmanje 12 godina besplatnog osnovnog i srednjeg obrazovanja, finansiranog iz javnih sredstava, koje je inkluzivno, ravnopravno i kvalitetno, od čega je najmanje devet godina obavezno, kao i da obezbijede pristup kvalitetnom obrazovanju za djecu i mlade koji ne pohađaju školu kroz niz modaliteta u skladu s Okvirom za akciju u obrazovanju do 2030.

42. Države potpisnice moraju usvojiti i sprovoditi nacionalnu strategiju obrazovanja koja uključuje obezbjeđivanje obrazovanja na svim nivoima za sve učenike, na osnovu inkluzije i jednakih mogućnosti. Obrazovni ciljevi propisani u članu 24, paragraf 1, postavljaju ekvivalentne obaveze pred države potpisnice i stoga se moraju posmatati na direktnoj uporednoj osnovi.

43. U vezi s međunarodnom saradnjom, a u skladu s Ciljem održivog razvoja 4 i Okvirom za akciju u obrazovanju do 2030, svaki vid bilateralne i multilateralne saradnje mora težiti da unaprijedi inkluzivno i ravnopravno kvalitetno obrazovanje i da promoviše mogućnosti cjeloživotnog učenja za sve, uključujući i podršku za izgradnju kapaciteta, razmjenu i dijeljenje informacija i najboljih praksi, istraživanja, tehničku i ekonomsku pomoć, i olakšavanje pristupa pristupačnim i asistivnim tehnologijama. Svi podaci i korišćenje međunarodne pomoći u vezi s obrazovanjem trebaju biti razvrstani po oštećenju. Razmatranje međunarodnog mehanizma koordinacije u vezi s inkluzivnim obrazovanjem kako bi se sproveo Cilj 4 održivog razvoja i razvoj baza podataka, doprinijeće boljem političkom dijalogu i napretku monitoringa.

IV Odnos s drugim odredbama Konvencije

44. Države potpisnice moraju priznati nedjeljivost i međuzavisnost svih ljudskih prava. Obrazovanje je sastavni dio punog i djelotvornog ostvarivanja drugih prava.^[16] S druge strane, pravo na inkluzivno obrazovanje može se ostvariti samo ako se sprovede određena druga prava. Štaviše, pravo na inkluzivno obrazovanje mora biti podržano stvaranjem inkluzivnog okruženja širom zajednice. Ovo će zahtijevati usvajanje modela pristupa invaliditetu zasnovanog na ljudskim pravima, pri čemu se prepoznaje obaveza uklanjanja društvenih prepreka koje isključuju i marginalizuju osobe s invaliditetom i potrebu za usvajanjem mjera kako bi se osiguralo sprovođenje dolje navedenih prava.

45. Član 5 sadrži principe jednake zaštite svih osoba pred zakonom i po zakonu. Države potpisnice moraju zabraniti bilo kakvu diskriminaciju po osnovu invaliditeta i osigurati osobama s invaliditetom djelotvornu i jednaku zaštitu od diskriminacije po svim osnovima. Da bi riješile sistemsku i strukturnu diskriminaciju i da bi osigurale „jednaku korist od zakona“ države potpisnice moraju preduzeti mjere afirmativne akcije, kao što su uklanjanje arhitektonskih i komunikacijskih ili drugih barijera za redovno obrazovanje.

¹⁶ Ibid, Opšti komentar br. 11 (iz 1999) o planovima za osnovno obrazovanje i Opšti komentar br. 13.

46. Član 6 prepoznaje da su žene i djevojčice s invaliditetom izložene višestrukoj diskriminaciji i države potpisnice moraju donijeti mjere kako bi se osiguralo jednako uživanje njihovih prava. Interseksijska diskriminacija i isključenost predstavljaju značajne prepreke za ostvarivanje prava na obrazovanje za žene i djevojčice s invaliditetom. Države potpisnice moraju identifikovati i ukloniti ove prepreke, uključujući, između ostalog, rodno zasnovano nasilje i nedovoljno vrednovanje obrazovanja žena i djevojčica, i uspostaviti specifične mjere kako bi se osiguralo da se njihovo pravo na obrazovanje ne ograničava po osnovu roda i/ili invaliditeta, stigme ili predrasuda. Štetni stereotipi po osnovu roda i/ili invaliditeta moraju biti isključeni iz obrazovnih programa i školskih udžbenika. Obrazovanje ima vitalnu ulogu u borbi protiv tradicionalnih shvatanja o rodnim ulogama koja i dalje podržavaju patrijarhalne i paternalističke društvene okvire¹⁷. Države potpisnice moraju osigurati djevojčicama i ženama s invaliditetom pristup obrazovanju i nastavak korišćenja usluga obrazovanja i rehabilitacije, kao instrumenata njihovog razvoja, napretka i osnaživanja.

47. Član 7 potvrđuje da se prvenstveno mora razmatrati najbolji interes djeteta u svim akcijama koje se tiču djece s invaliditetom. Koncept najboljeg interesa je usmjeren na osiguravanje punog i djelotvornog uživanja svih dječjih i ljudskih prava i cjelokupnog razvoja djeteta¹⁸. Svaka odluka u najboljem interesu djeteta s invaliditetom mora uzeti u obzir stavove djeteta i individualni identitet, očuvanje porodice, brigu, zaštitu i sigurnost djeteta, bilo koju specifičnu ranjivost, i pravo djeteta na zdravlje i obrazovanje. Konvencija o pravima djeteta je potvrdila da najbolji interes djeteta mora biti osnova na kojoj se grade politike i odredbe u vezi s obrazovanjem. Član 7, paragraf 3, dalje propisuje da djeca s invaliditetom imaju pravo da izraze svoje stavove, kojima će se pridavati značaj u razmatranju svih pitanja koja ih se tiču, u skladu s njihovom dobi i zrelosti, na ravnopravnim osnovama s drugom djecom, kao i da im se mora osigurati podrška u vezi s invaliditetom i starosnom dobi. Garantovanje prava djeci da učestvuju u svom obrazovanju, mora se jednako primjenjivati na djecu s invaliditetom – kroz njihovo sopstveno učenje i individualne obrazovne planove, u okviru razredne pedagogije, preko školskih vijeća, u razvoju školskih politika i sistema, kao i u razvoju šire obrazovne politike¹⁹.

48. Član 8 zahtijeva mjere za podizanje svijesti i borbu protiv stereotipa, predrasuda i štetnih postupaka koji se odnose na osobe s invaliditetom, posebno ciljajući one koje utiču na žene i djevojčice s invaliditetom, osobe s intelektualnim invaliditetom i one koje imaju potrebu za intenzivnom podrškom. Stereotipi, predrasude i štetne prakse stvaraju barijere koje ometaju i pristup i djelotvorno učenje unutar obrazovnog sistema. Komitet je zapazio praksu nekih roditelja djece s invaliditetom da ispisuju svoju djecu iz inkluzivnih škola, na temelju nedostatka svijesti i razumijevanja prirode invaliditeta. Države potpisnice moraju donijeti mjere koje će doprinijeti izgradnji kulture različitosti, učešća i uključivanja u život zajednice i istaći inkluzivno obrazovanje kao sredstvo za dostizanje kvalitetnog obrazovanja za sve učenike, s invaliditetom i bez invaliditeta, za roditelje, nastavni kadar i uprave škola, kao i za zajednicu i društvo. Države potpisnice moraju osigurati postojanje mehanizama na svim nivoima obrazovnog sistema, i među roditeljima i u široj javnosti, koji će podsticati i promovisati odnos poštovanja prava osoba s invaliditetom. Civilno društvo, a naročito organizacije koje predstavljaju osobe s invaliditetom, trebaju biti uključene u sve aktivnosti podizanja svijesti.

49. Članovi 9 i 24 su usko povezani. Pristupačnost je preduslov za puno i ravnopravno učešće osoba s invaliditetom u društvu. Osobe s invaliditetom ne mogu djelotvorno uživati pravo na inkluzivno obrazovanje bez pristupačnog izgrađenog okruženja, uključujući i škole i sva druga mjesta obrazovanja, bez pristupačnog javnog prevoza, usluga, informacionih i komunikacionih tehnologija. Nastavne tehnike i sredstva trebaju biti pristupačni, a nastava treba da se odvija u

17 Komitet za eliminaciju diskriminacije žena, Sažetak napomene na nacrt Opšte preporuke o pravu djevojčica/žena na obrazovanje (iz 2014).

18 Komitet za prava djeteta, Opšti komentar br. 14 (iz 2013) o pravu djeteta da njegovi najbolji interesi budu uzeti kao glavno razmatranje.

19 Ibid, opšti komentar br. 12 (iz 2009) o pravu djeteta da bude saslušano.

pristupačnom okruženju. Cijelo okruženje učenika s invaliditetom mora se osmisliti tako da podstiče inkluziju. Inkluzivno obrazovanje je snažno sredstvo za promociju pristupačnosti i univerzalnog dizajna.

50. Komitet skreće pažnju državama potpisnicama na svoj Opšti komentar 1 (iz 2014), o jednakom priznanju pred zakonom i naglašava da inkluzivno obrazovanje daje učenicima s invaliditetom, naročito onim s psihosocijalnim ili intelektualnim oštećenjima, mogućnost izražavanja svoje volje i sklonosti. Države potpisnice treba da osiguraju da inkluzivno obrazovanje pruža podršku učenicima s invaliditetom u izgradnji samopouzdanja za ostvarivanje poslovne sposobnosti, pružajući im potrebnu podršku na svim nivoima obrazovanja, uključujući i smanjivanje budućih zahtjeva za podršku u uživanju prava, ako oni tako žele.

51. Osobe s invaliditetom, naročito žene i djevojčice, mogu biti nesrazmjerno pogođene nasiljem i zlostavljanjem, uključujući fizičke i ponižavajuće kazne od strane nastavnog osoblja, na primjer, korišćenjem ograničenja i isključivanjem, ili maltretiranju od strane drugih u školi i na putu do škole. Da bi se sprovodio član 16, paragraf 2, države potpisnice moraju da preduzmu sve odgovarajuće mjere kako bi pružile zaštitu i suzbile sve oblike eksploatacije, nasilja i zlostavljanja osoba s invaliditetom, uključujući i seksualno nasilje. Takve mjere moraju biti prilagođene starosnom uzrastu, rodu i invaliditetu. Komitet za prava osoba s invaliditetom snažno podržava preporuke o pravima djeteta Komiteta za prava djeteta, Komiteta za ljudska prava i Komiteta za ekonomska, socijalna i kulturna prava da države potpisnice moraju zabraniti sve oblike fizičkog kažnjavanja i okrutnog, nečovječnog i ponižavajućeg postupanja u svim okruženjima, uključujući škole, i osigurati djelotvorne sankcije za počiniocel²⁰. Ohrabruju se škole i drugi obrazovni centri da uključe učenike – s invaliditetom i bez invaliditeta, u razvoj politika, uključujući i pristupačne mehanizme zaštite, kako bi propisali disciplinske mjere za nasilničko ponašanje, uključujući i sajber nasilje, koje je prepoznato kao rastuća karakteristika u životima učenika, naročito djece.

52. Inkluzivno obrazovanje zahtijeva prepoznavanje prava osoba s invaliditetom da žive u zajednici i da uživaju u uključenosti i učešću u zajednici (član 19). Takođe, zahtijeva prepoznavanje jednakog prava osoba s invaliditetom na porodični život, ili, u nedostatku toga, na alternativnu brigu unutar zajednice (član 23). Djeci pod zaštitom države koja žive, na primjer, u hraniteljskim porodicama ili domovima za djecu, države potpisnice moraju obezbijediti pravo na inkluzivno obrazovanje i pravo na žalbu protiv odluka države potpisnice koja im uskraćuje pravo na inkluzivno obrazovanje. Previše osoba s invaliditetom i dalje živi u institucijama za dugotrajni smještaj, bez pristupa uslugama u zajednici, uključujući obrazovanje, koje je u skladu s njihovim pravom na, između ostalog, porodični život, život u zajednici, slobodu udruživanja, zaštitu od nasilja i pristup pravdi. Uvođenje inkluzivnog obrazovanja u lokalne zajednice mora se odvijati zajedno sa strateškom odlukom da se obustavi smještanje osoba s invaliditetom u institucije (vidjeti paragraf 66 ispod). Države potpisnice treba da imaju na umu ulogu koju će ostvarivanje prava na inkluzivno obrazovanje imati u izgradnji znanja, vještina i kompetencija neophodnih svim osobama s invaliditetom kako bi uživale u svojim lokalnim zajednicama, imale koristi od njih i doprinosile im.

53. Da bi se inkluzivno obrazovanje djelotvorno realizovalo, osobama s invaliditetom mora biti garantovana lična pokretljivost na nezavisnim osnovama (član 20). Tamo gdje prevoz nije lako dostupan i gdje nijesu dostupni personalni asistenti za pružanje podrške prilikom pristupa obrazovnim ustanovama, osobe s invaliditetom, naročito osobe s potpunim i djelimičnim oštećenjem vida treba da dobiju odgovarajuću obuku za vještine kretanja kako bi se promovisala veća samostalnost. Države potpisnice takođe treba da obezbijede osobama s invaliditetom mogućnosti dobijanja pomagala i uređaja za mobilnost po pristupačnoj cijeni.

54. Ostvarivanje prava osoba s invaliditetom da uživaju najviši mogući standard zdravlja bez diskriminacije (član 25) sastavni je dio mogućnosti uživanja koristi od obrazovanja. Mogućnost da pohađaju nastavu i djelotvorno uče, ozbiljno je ugrožena nedostatkom pristupa zdravlju i odgovarajućem liječenju i njezi. Države potpisnice treba da uspostave programe zdravstvene

---

20 Ibid, Opšti komentar br. 8 (iz 2006) o pravu djeteta na zaštitu od tjelesnog kažnjavanja i drugih okrutnih ili ponižavajućih oblika kažnjavanja.

zaštite, higijene i ishrane, koji uzimaju u obzir rodnu perspektivu i koji su integrisani u obrazovne usluge, i da na taj način omoguće kontinuirani monitoring svih zdravstvenih potreba. Takvi programi treba da se razvijaju na principima univerzalnog dizajna i pristupačnosti, uz redovne posjete medicinskih sestara školama i skrining zdravstvenog stanja, i da grade partnerstva u zajednici. Osobama s invaliditetom, na jednakim osnovama s drugima, u skladu s njihovim godinama, mora biti obezbijedeno sveobuhvatno i inkluzivno seksualno obrazovanje, na osnovu naučnih dokaza i standarda ljudskih prava, i u pristupačnim formatima.

55. Države potpisnice moraju preduzeti djelotvorne mjere, kako bi se obezbijedile usluge rehabilitacije i rehabilitacije u okviru obrazovnog sistema, uključujući usluge zdravstvene zaštite, profesionalne, fizičke, socijalne, savjetodavne i druge usluge (član 26). Takve usluge moraju početi u najranijoj mogućoj fazi, moraju se zasnivati na multidisciplinarnoj procjeni snaga učenika, podržavajući maksimalnu samostalnost, autonomiju, poštovanje dostojanstva, punu fizičku, mentalnu, društvenu i stručnu sposobnost, kao i inkluziju i učešće u svim aspektima života. Komitet naglašava značaj podrške razvoju rehabilitacije u zajednici, koja se bavi ranom identifikacijom i podstiče vršnjačku podršku.

56. Kvalitetno inkluzivno obrazovanje mora obezbijediti osobama s invaliditetom pripremu za rad kroz sticanje znanja, vještina i samopouzdanja potrebnih za učešće na otvorenom tržištu rada, kao i u otvorenom, inkluzivnom i pristupačnom radnom okruženju (član 27).

57. Puno učešće u političkom i javnom životu je unaprijeđeno kroz ostvarivanje prava na inkluzivno obrazovanje. Obrazovni programi za sve učenike moraju sadržati temu građanskog vaspitanja i vještine samozastupanja i samopredstavljanja kao osnovu za učešće u političkim i društvenim procesima. Javni život uključuje i formiranje i učešće u učeničkim/studentским organizacijama, kao što su učenički/studentски savezi, a države potpisnice treba da promovišu stvaranje okruženja u kojem osobe s invaliditetom mogu da osnivaju, pridružuju se i djelotvorno i u potpunosti učestvuju u takvim učeničkim/studentским organizacijama kroz oblike komunikacije i jezik po njihovom sopstvenom izboru (član 29).

58. Države potpisnice moraju ukloniti barijere i promovisati pristupačnost i dostupnost inkluzivnih prilika za osobe s invaliditetom da učestvuju na jednakim osnovama s drugima u igri, rekreaciji i sportu u školskom sistemu i u vannastavnim aktivnostima, kao i u drugim obrazovnim okruženjima (član 30)^[21]. U obrazovnom okruženju moraju biti uspostavljene odgovarajuće mjere kako bi se obezbijedile mogućnosti za osobe s invaliditetom na pristup kulturnom životu, kao i da razvijaju i koriste svoje kreativne, umjetničke i intelektualne potencijale, ne samo za svoju korist, nego takođe i za obogaćivanje društva. Takve mjere moraju osigurati da osobe s invaliditetom imaju pravo na priznavanje njihovog specifičnog kulturnog i jezičkog identiteta, uključujući znakovni jezik i kulturu osoba s oštećenjem sluha.

V Implementacija na nacionalnom nivou

59. Komitet je utvrdio niz izazova s kojima se države potpisnice suočavaju u sprovođenju člana 24. U cilju primjene i održavanja inkluzivnog obrazovnog sistema za sve osobe s invaliditetom na nacionalnom nivou treba provesti dolje navedene mjere.

60. Odgovornost za obrazovanje osoba s invaliditetom na svim nivoima, zajedno s obrazovanjem drugih, mora pripasti ministarstvu prosvjete. U mnogim zemljama, obrazovanje osoba s invaliditetom trenutno je marginalizovano unutar ministarstava socijalne zaštite ili zdravlja, što je za rezultat, između ostalog, imalo isključenje iz zakonodavstva, politika, planiranja i obezbjeđivanja sredstava, niži nivo ulaganja po glavi stanovnika za obrazovanje osoba s invaliditetom, nedostatak sveobuhvatnih i povezanih struktura za podršku inkluzivnom obrazovanju, nedostatak integ-

21 Ibid, Opšti komentar br. 17 (iz 2013) o pravu djeteta na odmor, slobodno vrijeme, igru, rekreativne aktivnosti, kulturni život i umjetnost.

risanog prikupljanja podataka o upisu u škole, zadržavanju u obrazovnom sistemu i postignućima, kao i neuspjeh da se razvije inkluzivno obrazovanje nastavnog kadra. Države potpisnice moraju preduzeti hitne mjere kako bi se obrazovanje učenika s invaliditetom stavilo pod nadležnost ministarstva prosvjete.

61. Države potpisnice moraju osigurati sveobuhvatnu i intersektorsku posvećenost inkluzivnom obrazovanju kroz sve segmente vlasti. Inkluzivno obrazovanje ministarstva prosvjete ne mogu realizovati izolovano. Sva relevantna ministarstva i komisije s nadležnostima koje pokrivaju sastavne članove Konvencije, moraju se obavezati i uskladiti svoje razumijevanje implikacija inkluzivnog obrazovnog sistema u cilju postizanja integrisanog pristupa i saradnje na ostvarivanju zajedničke agende. Treba uspostaviti mjere odgovornosti za sva uključena ministarstva kako bi se pridržavala svojih obaveza. Takođe, treba graditi partnerstva s pružaocima usluga, organizacijama koje predstavljaju osobe s invaliditetom, medijima, organizacijama civilnog društva, lokalnim vlastima, učeničkim/studentским udruženjima i savezima, univerzitetima i ustanovama za obrazovanje nastavnog kadra.

62. Države potpisnice, na svim nivoma, moraju sprovoditi ili donijeti zakone, koji se zasnivaju na modelu pristupa invaliditetu zasnovanom na ljudskim pravima koji je u potpunosti usklađen sa članom 24. Komitet podsjeća da član 4 (paragraf 5) zahtijeva od saveznih država da osiguraju da se član 24 sprovodi bez ograničenja ili izuzetaka u svim djelovima države potpisnice.

63. Sveobuhvatan i koordinisan zakonodavni i politički okvir za inkluzivno obrazovanje se mora uvesti, zajedno s jasnim i adekvatnim vremenskim rokom za sprovođenje i kaznama za kršenje zakona. Okvir se mora baviti pitanjima fleksibilnosti, različitosti i jednakosti u svim obrazovnim institucijama za sve učenike, i mora utvrditi odgovornosti na svim nivoma vlasti. Ključni elementi će uključivati:

(a) Usklađenost s međunarodnim standardima ljudskih prava;

(b) Jasnu definiciju inkluzije i specifične ciljeve koji se trebaju postići na svim nivoma obrazovanja. Principi i prakse inkluzije se moraju smatrati sastavnim dijelom reforme, a ne samo dodatnim programom;

(c) Materijalno pravo na inkluzivno obrazovanje kao ključni element zakonodavnog okvira. Odredbe koje, na primjer, definišu pojedine kategorije učenika kao „nesposobne za obrazovanje“ moraju biti ukinute;

(d) Garancija za učenike s invaliditetom i bez invaliditeta na isto pravo na pristup inkluzivnim mogućnostima za učenje, unutar redovnog obrazovnog sistema, a za pojedine učenike za neophodne servise podrške na svim nivoma;

(e) Zahtjev za sve nove škole da treba da budu projektovane i izgrađene po principu univerzalnog dizajna kroz standarde pristupačnosti, zajedno s vremenskim okvirom za adaptaciju postojećih škola u skladu s Opštim komentarem br. 2 Komiteta. Podstiče se korišćenje javnih nabavki za sprovođenje ovog elementa;

(f) Uvođenje sveobuhvatnih standarda kvaliteta za inkluzivno obrazovanje i mehanizama za monitoring koji uključuju aspekte invaliditeta u praćenju primjene na svim nivoima, kao i osiguranje da se politike i programi sprovode i da su podržani potrebnim ulaganjima;

(g) Uvođenje pristupačnih mehanizama monitoringa kako bi se osiguralo da se sprovode politike, i obezbjeđuju potrebna ulaganja;

(h) Prepoznavanje potrebe za razumnim adaptacijama za podršku inkluziji, na osnovu standarda ljudskih prava, prije nego na temelju djelotvornog korišćenja resursa, zajedno sa sankcijama zbog neobezbjeđivanja razumnih adaptacija;

(i) Jasna odredba u svim propisima koji potencijalno utiču na inkluzivno obrazovanje unutar zemlje, da je inkluzija konkretan cilj;

(j) Dosljedan okvir za ranu identifikaciju, procjenu i podršku koje su potrebne da bi se osobama s invaliditetom omogućilo da se razvijaju u inkluzivnim okruženjima za učenje;

(k) Obaveza lokalnih vlasti da planiraju i obezbijede svim učenicima, uključujući i osobe s invaliditetom, u inkluzivnim sredinama i razredima, uključujući i na najprikladnijim jezicima, pristupačne formate, načine i sredstva komunikacije;

(l) Uspostavljanje zakonodavstva koje garantuje svim osobama s invaliditetom, uključujući djecu s

invaliditetom, pravo da se čuje njihovo mišljenje i da ono bude razmatrano u okviru obrazovnog sistema, uključujući i školska vijeća, u upravljačkim tijelima, lokalnim i nacionalnim vlastima, kao i mehanizme za pritužbe i žalbe na odluke koje se tiču obrazovanja;

(m) Stvaranje partnerstava i koordinacija između svih zainteresovanih strana, uključujući osobe s invaliditetom kroz njihove reprezentativne organizacije, različite agencije, organizacije za razvoj, nevladine organizacije i roditelje/staratelje.

64. Zakonodavstvo mora biti praćeno sektorskim planom u oblasti obrazovanja koji je razvijen uz konsultacije s organizacijama osoba s invaliditetom, uključujući i djecu s invaliditetom, u kojem se detaljno razrađuje postupak za sprovođenje sistema inkluzivnog obrazovanja. Plan bi trebao da sadrži vremenski okvir i mjerljive ciljeve, uključujući i mjere kojima se osigurava dosljednost. Plan treba da se uradi na osnovu sveobuhvatne analize postojećeg konteksta koja se odnosi na inkluzivno obrazovanje kako bi se obezbijedila osnova od koje se može napredovati, uključujući podatke o, na primjer, aktuelnim budžetskim izdvajanjima, kvalitetu metoda prikupljanja podataka, broju djece s invaliditetom izvan škole, izazovima i barijerama, postojećim zakonima i politikama, ključnim bojaznima kako osoba s invaliditetom, tako i porodica i države potpisnice.

65. Države potpisnice moraju uvesti nezavisne, djelotvorne, pristupačne, transparentne, sigurne i sprovodive mehanizme za pritužbe i pravne lijekove u slučajevima kršenja prava na obrazovanje. Osobe s invaliditetom moraju imati pristup pravosudnom sistemu koji razumije kako treba da se prilagodi osobama s invaliditetom i koji je sposoban za rješavanje tužbi u vezi s invaliditetom. Države potpisnice se moraju postarati da informacije o pravu na obrazovanje, kao i o načinu osporavanja odbijenih zahtjeva za uživanje tog prava ili kršenje tog prava, budu distribuirane u što većem obimu i predstavljene osobama s invaliditetom, uz učešće njihovih reprezentativnih organizacija.

66. Inkluzivno obrazovanje je nespojivo s institucionalizacijom. Države potpisnice se moraju angažovati u dobro planiranom i strukturiranom procesu deinstitucionalizacije osoba s invaliditetom. Takav proces se mora pozabaviti sljedećim: organizovanom tranzicijom uz definisani vremenski okvir za njeno sprovođenje; uvođenje zakonskih zahtjeva za razvoj obezbjeđivanja usluga u zajednici; preusmjeravanje sredstava i uvođenje multidisciplinarnih okvira za podršku i jačanje usluga u zajednici; pružanje podrške porodicama; kao i saradnju i konsultacije s organizacijama koje predstavljaju osobe s invaliditetom, uključujući i djecu s invaliditetom, kao i roditelje/staratelje. Dok traje proces deinstitucionalizacije, osobama koje borave u institucijama za dugotrajni smještaj treba biti omogućen pristup inkluzivnom obrazovanju s trenutnim stupanjem na snagu kroz njihovo povezivanje s inkluzivnim akademskim institucijama u zajednici.

67. Rana intervencija u djetinjstvu može biti posebno važna za djecu s invaliditetom jer služi jačanju njihovih kapaciteta kako bi imali koristi od obrazovanja i promovise njihov upis i pohađanje nastave. Sve takve intervencije moraju garantovati poštovanje dostojanstva i autonomije djeteta. U skladu s Agendom za održivi razvoj do 2030, uključujući Cilj 4 održivog razvoja, države potpisnice se pozivaju da osiguraju pristup kvalitetnom ranom razvoju djeteta, brizi i predškolskom obrazovanju, zajedno s pružanjem podrške i obuke za roditelje i staratelje djece s invaliditetom. Ako se rano identifikuje i pruži podrška, djeca s invaliditetom imaju veću vjerovatnoću za lakši prelaz u predškolsko i školsko inkluzivno obrazovanje. Države potpisnice moraju osigurati koordinaciju između svih relevantnih ministarstava, tijela i institucija, kao i organizacija osoba s invaliditetom i drugih partnera iz nevladinog sektora.

68. U skladu s članom 31, države potpisnice moraju prikupljati odgovarajuće razvrstane podatke kako bi oblikovale politike, planove i programe da ispune svoje obaveze iz člana 24. Moraju uvesti mjere za rješavanje nedostatka tačnih podataka o broju osoba s različitim oštećenjima, kao i nedostatka kvalitetnog istraživanja i podataka koji se odnose na pristup, trajanje i napredak u obrazovanju, osiguravanje razumnih adaptacija i ishoda u vezi s njima. Popis, istraživanja i administrativni podaci, uključujući i podatke iz Sistema upravljanja informacijama u obrazovanju, moraju bilježiti podatke o učenicima s invaliditetom, uključujući i one koji još žive u institucionalnom okruženju. Države potpisnice takođe treba da prikupljaju odvojene podatke i dokaze o barijerama koje sprečavaju pristup, zadržavanje, kao i napredak osoba s invaliditetom u kvalitetnom inkluzivnom obrazovanju kako bi se omogućilo usvajanje djelotvornih mjera za uklanjanje

takvih barijera. Moraju se usvojiti strategije za prevazilaženje isključenosti osoba s invaliditetom iz standardnih kvantitativnih i kvalitativnih mehanizama prikupljanja podataka, uključujući odbijanje roditelja da priznaju postojanje invaliditeta kod djeteta, nedostatak izvoda iz matične knjige rođenih i nevidljivosti unutar institucija.

69. Države potpisnice moraju izdvojiti dovoljno finansijskih i ljudskih resursa kroz razvoj obrazovnog sektora i međusektorskih planova, kako bi podržale sprovođenje inkluzivnog obrazovanja, koje je u skladu s principima progresivne realizacije. Države potpisnice moraju reformisati svoje sisteme upravljanja i mehanizme finansiranja kako bi se osiguralo pravo na obrazovanje svih osoba s invaliditetom. One treba da izdvajaju budžetska sredstva pomoću mehanizama koji su im na raspolaganju u procesima javnih nabavki i kroz partnerstva s privatnim sektorom. Ova izdvajanja moraju kao prioritet, između ostalog, imati obezbjeđivanje adekvatnih resursa za pretvaranje postojećih obrazovnih okruženja u pristupačna u određenom vremenskom roku, ulaganje u inkluzivno obrazovanje nastavnog kadra, dostupnost razumnih adaptacija, obezbjeđivanje pristupačanog prevoza do škole, dostupnost adekvatnih i pristupačnih udžbenika, materijala za nastavu i učenje, obezbjeđivanje asistivnih tehnologija i znakovnog jezika i sprovođenje inicijativa za podizanje svijesti koje su usmjerene, posebno protiv nasilja u obrazovnim okruženjima.

70. Komitet podstiče države potpisnice da preusmjere sredstva iz segregiranih u inkluzivna okruženja. Države potpisnice treba da razviju model finansiranja kojim će izdvajati resurse i podsticaje za inkluzivna obrazovna okruženja da bi se pružila podrška osobama s invaliditetom. Utvrđivanje najprikladnijeg pristupa finansiranju biće u značajnoj mjeri uslovljeno postojećim obrazovnim okruženjem i zahtjevima potencijalnih učenika s invaliditetom na koje taj pristup utiče.

71. Proces edukacije svog nastavnog kadra na nivou predškolskog, osnovnog, srednjeg, visokog i stručnog obrazovanja mora se pokrenuti kako bi im se obezbijedile osnovne kompetencije i vrijednosti za rad u inkluzivnim obrazovnim okruženjima. Ovaj proces zahtijeva stručne edukacije nastavnog kadra prije i tokom zaposlenja kako bi u najkraćem mogućem periodu razvili odgovarajuće nivoe vještina potrebnih za lakši prelaz na inkluzivno obrazovanje. Svom nastavnom kadru moraju se obezbijediti namjenske jedinice/moduli da ih pripreme za rad u inkluzivnim sredinama, kao i praktično iskustveno učenje, gde mogu izgraditi vještine i samopouzdanje za rješavanje problema s kojima će se suočavati kroz različite izazove inkluzije. Osnovni sadržaj obrazovanja nastavnog kadra mora obraditi osnovno razumijevanje ljudske različitosti, rasta i razvoja, model pristupa invaliditetu zasnovan na ljudskim pravima i inkluzivnu pedagogiju koja omogućava nastavnom kadru da prepozna funkcionalne sposobnosti učenika (snage, sposobnosti i stilove učenja), kako bi se osiguralo njihovo učešće u inkluzivnim obrazovnim okruženjima. Obrazovanje nastavnog kadra treba da sadrži učenje o upotrebi odgovarajućih augmentativnih i alternativnih načina, sredstava i formata komunikacije, kao što je Brajevo pismo, uvećana štampa, pristupačni multimedijalni sadržaji, lako čitljivi tekst, jednostavan jezik, znakovni jezik i kultura osoba s oštećenjem sluha, obrazovne tehnike i materijale za podršku osobama s invaliditetom. Osim toga, nastavnom kadru trebaju praktične smjernice i podrška, između ostalog za: obezbjeđivanje individualizovane nastave; podučavanje istog sadržaja pomoću različitih nastavnih metoda kako bi odgovorili različitim stilovima učenja i jedinstvenim sposobnostima svake osobe; razvoj i upotrebu individualnih obrazovnih planova za podršku specifičnim zahtjevima učenja; i uvođenje pedagogije usmjerene na obrazovne ciljeve učenika.

72. Inkluzivno obrazovanje zahtijeva sistem podrške i resurse za nastavni kadar u obrazovnim institucijama na svim nivoima. Takav sistem može uključivati partnerstva između susjednih obrazovnih institucija, uključujući univerzitete, promovišući tako praksu saradnje, uključujući timsku nastavu, studijske grupe, procese zajedničkog ocjenjivanja učenika, podršku kolega i studijske posjete, kao i partnerstva s civilnim društvom. Roditelji i staratelji učenika s invaliditetom, kad je to prikladno, mogu biti i partneri u razvoju i sprovođenju programa učenja, uključujući i individualne obrazovne planove. Oni mogu imati značajnu ulogu u savjetovanju i pružanju podrške nastavnom kadru u osiguravanju podrške pojedinim učenicima, ali nikada to ne smije biti preduslov za ulazak u sistem obrazovanja. Države potpisnice treba da iskoriste sve moguće izvore podrške za nastavni kadar, uključujući organizacije koje predstavljaju osobe s invaliditetom, učenike s invaliditetom i članove lokalne zajednice koji mogu značajno doprinijeti kroz uzajmano mentorstvo, partnerstvo i

rješavanje problema. Njihova uključenost predstavlja dodatni resurs u nastavi i služi za izgradnju veza s lokalnim zajednicama, eliminišući barijere i čineći nastavni kadar odgovornijim i osjetljivijim za snage i zahtjeve učenika s invaliditetom.

73. Vlasti na svim nivoima moraju imati kapacitete, posvećenost i sredstva za sprovođenje zakona, politika i programa za podršku inkluzivnom obrazovanju. Države potpisnice moraju osigurati razvoj i pružanje obuke za informisanje svih relevantnih tijela o njihovoj odgovornosti prema zakonu i povećanje razumijevanja prava osoba s invaliditetom. Vještine, znanje i razumijevanje potrebno za sprovođenje politika i praksi inkluzivnog obrazovanja uključuje: razumijevanje koncepta prava na inkluzivno obrazovanje i njegovih ciljeva, poznavanje relevantnih međunarodnih i nacionalnih zakona i politika, izradu lokalnih planova inkluzivnog obrazovanja, saradnju i partnerstva, podršku, usmjeravanje i nadzor nad lokalnim obrazovnim institucijama, monitoring i evaluaciju.

74. Kvalitetno inkluzivno obrazovanje zahtijeva metode vrednovanja i monitoringa napretka učenika koje uzimaju u obzir prepreke s kojima se suočavaju učenici s invaliditetom. Tradicionalni sistemi ocjenjivanja koji koriste standardizovane rezultate testova postignuća kao jedini kriterijum uspjeha učenika i škole, mogu učenike s invaliditetom dovesti u nepovoljan položaj. Naglasak bi se trebao staviti na individualni napredak prema širim ciljevima. Uz odgovarajuće nastavne metode, podršku i prilagođavanje, svi obrazovni programi mogu se adaptirati kako bi se odgovorilo potrebama svih učenika, uključujući i učenike s invaliditetom. Inkluzivni sistem ocjenjivanja učenika može biti ojačan kroz sistem individualizovane podrške.

75. U skladu sa članom 33, i da bi se mjerio napredak u ostvarivanju prava na obrazovanje kroz uspostavljanje inkluzivnog obrazovnog sistema, države potpisnice moraju razviti okvire za monitoring sa strukturnim, procesnim i indikatorima ishoda, i specifičnim reperima i ciljevima za svaki indikator, u skladu s Ciljem održivog razvoja 4^[22]. Osobe s invaliditetom, kroz svoje reprezentativne organizacije, treba da budu uključene i u određivanje indikatora, i u prikupljanje podataka i statistike. Strukturni indikatori treba da mjere barijere za inkluzivno obrazovanje, i ne treba da budu ograničeni samo na prikupljanje podataka razvrstanih po oštećenju. Procesni indikatori, kao što su promjene u pristupačnosti fizičkog okruženja, prilagođavanje obrazovnog programa ili obuka nastavnog kadra, omogućiće monitoring napretka transformacije. Moraju se uspostaviti indikatori ishoda, kao što je, na primjer, procenat učenika s invaliditetom u inkluzivnim okruženjima za učenje koji dobijaju konačni zvanični sertifikat ili diplomu ili procenat učenika s invaliditetom koji su upisani u srednje obrazovanje. Države potpisnice takođe treba da razmotre mjerenje kvaliteta obrazovanja kroz, na primjer, pet dimenzija preporučenih od strane UNESCO: poštovanje prava, ravnopravnost, relevantnost, prikladnost, djelotvornost i efikasnost. Monitoring mjera afirmativne akcije, kao što su kvote ili podsticaji, se takođe može uzeti u obzir.

76. Komitet je u mnogim zemljama primijetio porast obrazovanja u privatnom sektoru. Države potpisnice moraju prepoznati da se pravo na inkluzivno obrazovanje odnosi na sve oblike obrazovanja, ne samo na ono koje nude javne ustanove. Države potpisnice moraju usvojiti mjere za zaštitu prava od povrede trećih lica, uključujući i poslovni sektor. Što se tiče prava na obrazovanje, takve mjere se moraju baviti obavezom kojom se garantuje pružanje inkluzivnog obrazovanja, a po potrebi, uključivati i zakone i propise, monitoring, nadzor, sprovođenje i usvajanje politika kojima bi trebao biti uređen način na koji preduzeća mogu uticati na djelotvorno uživanje i ostvarivanje prava osoba s invaliditetom. Obrazovne ustanove, uključujući i privatne obrazovne ustanove i preduzeća, ne bi trebale naplaćivati dodatne naknade zbog uvođenja pristupačnosti i/ili razumnih adaptacija.

22 Kancelarija visokog komesara Ujedinjenih nacija za ljudska prava, *Indikatori ljudskih prava: Vodič za mjerenje i implementaciju* (Njujork i Ženeva, 2012).

